Прикро на межі лісів і степів з часу вікопомного було село Дубці. Уже дубців не було в селі й навколо — дубчани повирубували все, що росло, й дубці струхлими кроквами підтримують очеретяні покрівлі.

Щодо землепису свого село Дубці поділяється на шпиль та поділ, а як на людознавство, то ті, що живуть на шпилі звуться горяни, а ті, що на подолі — подоляни. Подоляни ловлять рибу сітьми й волоком, у них найсоковитіші луки й найчорніша земля, на яку горяни споконвіку заздрісно поглядали з вікон.

Горян же було більше, а землі в них було менше. Хати в них не плетені, як у подолян, а виливані. Борщ горянський проти подолянського куди рідкіший, у ньому менше плаває риби та й уся страва горянська має більш дієтичний і вегетаріанський характер. Так само люди з сіл околишніх спостерігали, що горяни частіше ходять пішки для моціону, а подоляни іздять кіньми, не дбаючи своїм здоров'ям. На шкірі горяни чорніші, а подоляни біліші, на зачіску ж горяни вусатіші, а подоляни бородатіші.

Таку різнацію споконвіку знали люди, тільки не могли добрати слів, щоб точно її висловити, причини ж тієї розбіжности заїжджі землезнавці шукали в ріжниці гірського й подільського підсоння. Після революції вияснилося, що справа ни так у сонці і розмаїтих вітрах, як у тому, скільки в кого землі і яка та земля. Словом сказати, купка подолян стали з певного часу взиватись куркулями, а шпиль мало не ввесь згуртувався коло комнезаму, хоч і на шпилі й на подолі зосталися середняцькі елементи. Щодалі, то дужче заорювалася межа, аж поки одного вечора горянин Андрій Дюдя, вертаючись додому не сплюнув сильно і не налагодився щось сказати, але як нікого не було, то промовчав і сплюнув ще раз і ще сильніше. Цей плювок розпочав собою низку великих подій, що розмах їхній перейшов далеко за межі села Дубці Й хвиля тих подій досягла навіть до слюсаря Шарабана.

Справа в тому, що горянин Андрій Дюдя націляв плюнути в город сусіди свого, подолянина Іпата Потаповича Перепічки, але влучив саме над перелаз, що становив межу подолу й шпиля і сполучав територію горянина Андрія Дюді Із садибою найбагатшого подолянина Іпата Потаповича Перепічки. Сам Андрій Дюдя з того перелазу не користувався вже із років десять, але жінка його Марта Дюдиха мало не щовечора забігала до шановного й статечного сімейства Перепічок.

Отож, коли горянин Андрій Дюдя сплюнув сильно в напрямі перепічанського городу, він улучив саме межи очі жінці своїй Марті, що вертаючись від Перепічок, поставила на перелаз праву ногу й замислилася над проблемою індивідуального та колективного господарювання. Плювок так здивував і вразив Дюдиху, що вона не знайшла Й слів, щоб вилаятись.

"А щоб тебе, хиндя паподержала, нічник тебе уплодив. Гей, шануйся, коли хоч, бо далебі колись тму-мно-здо-тло спишу на спині, пам'ятатимеш до нових віників і до судної дошки, покіль аж пороху на очі насиплють", тільки й управилася коротко й неповно сказати Дюдиха.

"Не лайся жінко,— спокійно моргнув горянин Андрій Дюдя.— Ходімо до хати, побалакаємо,— кивнув він далі. Але Марта не відразу заспокоїлася. У неї була та хороба, що в місті зветься неврастенією, а в селі за браком академічних словників узивається просто вредною язикатістю. "Так це ти, чоловіче? — певнішим голосом сказала Марта.— Так це ти ото витріщив сліпні, а нічого не бачиш, бодай тобі очі повилазили, щоб тебе пекло та варило, щоб ти не знав ні день, ні вночі спокою плювати жінці своїй межи очі!"

Та Дюдя вже підійшов до хати й діставав ключа з-під каменя, що лежав коло приспи. Не поспішаючи, ін одімкнув замка, сховав його в кишеню, одчинив двері і ввійшов у хату. Далі він одшукав лямпу, похувкав у скло і засвітив ґніт.

Востаннє з темряви перед ним народилася його хата, Серед низької закіпченої стелі свисала бантина, на кілку висів висхлий вінчик часнику. Коло розбитого, заклеєного газетою віконця стояв покарбований стіл, і на столі виблиснула бляшана коновка з одкрученим вухом. Зі стіни роззявив рота веселий, чистенький піонер і сказав: "Безо всяких промедлений расставайся з пятаком, прочитай, что думал Ленин о союзе с бедняком".

"Так як же ти, чоловіче,— знову завела Марта.— Чи ти вже зовсім будеш не як люди. Чи ти вже навчився від своїх гольтіпак жінці межи очі плювати, чи ти може тепер у їхній колектив уписався? От не думала, не гадала, двадцять годів із чоловіком живши, що в мене чоловік не як у людей".

Горянин Андрій Дюдя сів на лаві й чекав. Це значило, приблизно, от що: "Пожди, жінко. Ще не так мене лаятимеш. Що плюнув, то плюнув, бо ж ти не кооператив і тебе поночі не видно. Сідай, побалакаймо". Так зрозуміла його Марта.

Чоловік Марчин, горянин Андрій Дюдя вславився в селі Дубцях тим, що в місті зветься флегматичністю, а на периферії, за браком інформації наукової, зветься рахманною вдачею. Це був чолов'яга високий і рукою діставав стріхи, На довгій шиї йому спала невелика голова із сонними очима й соннивими вусами. Балакав він дуже рідко й, головним чином, тоді, як давав у сільраді анкетні відомості про своє господарство. Коли в нього питалися закурити, він виймав кисета І або натрушував на долоню співбесідникові самосаду, абож демонстрував, що кисет порожній. Він ніколи не сперечався з жінкою і за двадцять років шлюбного життя ні разу її не вдарив. Марта сперечалася з ним так, що сама висувала якесь твердження і сама ж від його імені заперечувала його — Дюдя терпеливо очікував — аж поки зваживши за й проти, вона сама не приходила до потрібного висновку.

Та цей соннивий чоловік мав повагу всіх горян на селі. Він усе вмів робити, а в час громадянської війни якось так вийшло, що він

командував дядьками проти денікінців і петлюрівців. Дядьки виносили це на карб того, що Дюдя не балакав. Він тільки слухав усе, що казали люди і от вони пересварившися, зненацька вирішали, що правильно скаже Дюдя. По тому Дюдя закурював і висловлювався, головне, плювом, кивом, моргом і небагатьма примітивними звуками, скупо процідженими крізь ніс, або крізь зуби. Але випадало завжди так, що можна було сповіритися певно на Дюдю і все виходило на краще. Дюдя нехибно вгадував, коли треба було коритися денікінцям, віддавати коні й фураж і коли можна було її бити й забирати в них фураж і коні.

Коли скінчилася війна, Дюдя став орати землю. Але якось так вийшло, що він мовчав і йому земля випала найгірша. Якось так виходило, що хто більше балакав, той найкращу мав землю, а Дюдя відійшов на задній плян, і так було аж до того часу, як на селі з новою силою запалала клясова війна, подоляни розпочали шалену агітацію й пропаганду і сільрада замакітрилася. Довго очікував Дюдя і, кінець кінцем, як сказано, сплюнув сильно в напрямі подолянського городу.

Тим то, коли Марта добрала, що він хоче балакати, вона мало не скотилася з лави й язик заскнів їй у роті, Вона відчула, що розпочалися великі події. На всяк випадок, вона уперлася руками в боки і в голові їй заснувались розмаїті образні вислови, стримувані бойовим вичікуванням.

Але горянин Андрій Дюдя мовчав і тільки дивився на неї соннивим блакитним поглядом. Стало ясно, що він сказав уже так багато, що тепер випадало промовляти Марті.

"То як же, чоловіче,— почала Марта низьким, рівним, жалібним тоном.— Уже ти до мене й слова не хочеш сказати. Мало тобі того, що я б із голоду пропала, якби не Перепічки, спасибі їм, добрим людям, що дають, коли яєчко, коли сметанки, а коли й печенею почастують, що й не забуваєш, який смак у м'яса.

"Бачу я, бачу, що вже тобі закортіло в голодрабську комунію, Будете там спати по сорок душ під одним покривалом та їсти руками з корита як, прости господи, свині. Будете дітей штемпелювати й замісто християнського ймення, нумери їм на задниці випалювати. Чи не так, чоловіче?"

Але Дюдя мовчав, тільки очі йому прокинулися й спалахнули блакитними вогниками. Він добув кисета й, не зводячи з жінки очей, скрутив цигарку.

"Знаю, вже знаю, що ти скажеш, чоловіче,— одповідала сама собі Марта. "Скажеш, що будемо жити, як і жили, і з своєї миски борщ їстимемо, у своїй хаті спатимемо, тільки землю будемо гуртом орати. Скажеш, що й покривало те на сорок душ перепіччина брехня, і що діти штемпельовані їдовита куркульська вигадка, й про корито свиняче для людей куркулі по злобі розказують. Скажеш, що легше гуртом робити й веселіше. Скажеш, що в місті люди гуртом на фабриці роблять, а лучче за нас живуть та книги читають і від нас розумніші й кантлети кутають".

Дюдя поворухнувся, наче вставати, Марта змовкла на мить, але Дюдя видобув із кишені сірники й запалив цигарку, не зводячи з жінки очей. Очі йому зовсім стали блискучі блакитні блискавки, під ними жевріла цигарка й дим сповивав чоло й чубату голову.

"Кажи ще, кажи ще, чоловіче. Ти бачиш, я сіла й тебе слухаю, бо моє слово ще попереду. Ще скажи, що ти вже насправді забувсь бога й забувсь добрих людей, що на подолі живуть і вже в той колектив уписався. Ще скажи, що тебе в тому колективі вже вибрано за голову. Ще скажи, що ти тепер у тих нехристів за головного!"

Дюдя коротко кивнув головою. Марта враз затулила лице руками й заголосила. "Лишенько ж моє, і коли я така нещаслива на світ народилася? Ех, не думала ж я, не гадала, коли заміж виходила, коли в церкві вінець приймала, що з колективним чоловіком житиму! Лишенько

ж моє необхідне, біда моя страшная, як же я людям ввічі дивитимусь. Так ні, не може ж того бути, брешеш ти, чоловіче, лякаєш мене, нерви мої забурюєш. Та не може того бути, чи ти справді в колектив уписався, чи тебе справді хочуть на голову вибрати?"

Дюдя ще сухіше кивнув головою. Вираз його очей був такий, що Марта знов затулила обличчя руками й почала голосити. Горянин Андрій Дюдя докурив цигарку, сплюнув сильно, одягся й пішов із хати. Услід йому Марта висипала пів коша лайок і коли кроки його вщухли в м'якому снігові передвесення, вона все ще вигукувала в ніч страшні слова й прокльони.

На зборах горян, людей високих і засмаглих, годованих картоплею із сіллю й напоєних чистою водою з криниці, виступав Андрій Дюдя. Недовгий був виступ його — він вийшов наперед і оглянув збори блискавичним блакитним поглядом — і враз загомоніли горяни. Голова сільради запитливо глянув на Дюдю, Дюдя кивнув головою і той почав доповідь про колектив. Довго радилися горяни й глибокої ночі, потомлені всмерть, прокурені, нарешті зідхнули легко й стали писатися на аркуш паперу, що приніс голова сільради. Від самого берега паперу і аж угору закручувався кожен підпис, трудний і грубий і за ним так само йшов дальший від берега вгору. Голова вчетверо склав папір, поклав собі в кашкета і горяни вийшли на зоряну вулицю — вже зорі світилися повним світом.

"Так,— сказав голова.— Но це ще не все. Нас тут душ два десятки, а ще із сотню треба взяти до нас. Трудне це діло — в хатах, на колодах, на полі гуде куркульня й упадає коло баб і дідів. Як воно буде й що ти скажеш, Андрію?"

Довгий і темний стояв Дюдя серед снігу. Він звів угору правицю, наче щось мав у жмені. Тоді він кинув з розмаху об сніг і розтер ногою, і горяни згадали, як вони шестеро забрали в денікінців гармат, нагнавши їх у ліс уночі— так само світилися зорі крізь осніжене гілля повним світом. Ще трохи постояв Дюдя коло горян, а тоді пішов додому спати.

Сонний і млосний, через цілий день не ївши нічого, дійшов Дюдя до своєї хати й постукав у вікно. У хаті було темно, наче вимерло й ні один звук не прокинувся всередині. Дюдя опам'ятався й постукав знову, Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті Й Дюдя заснув навстоячки.

Йому привиділася чудна машина— комбайн. Комбайн косив, молотив і віяв,— Дюдя прокинувся і його гіркий узяв жаль, що він старий, і трохи шкода свого спітнілого гарячого життя. Горянин Андрій Дюдя схопився й енергійно стуконув об рями. Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті, але притлумлений голос сказав:

"Хто там стукає серед ночі?"

Дюдя мовчав І голос замовк. Він став терпеливо чекати, але було тихо. Він знову відчув, що засинає й хилиться на стінку, уже коліна його вдарилися об приспу, він отямився і сильно застукав кулаком у вікно, Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті. Дюдя став бити часто й рівно в рями. У хаті немов загусла тиша й темрява. Раптом Дюдя зчувся, що стук не допомагає. Хата хотіла послухати Його голосу. Він сів на рприспу й узявся думати, зборюючи сон.

Жінка щодня сварилася з ним, шпетила його на всю губу та він на те не зважав. Він знав, що хоч вона й бігає щодня до Перепічок поласувати сметанкою та м'ясцем, хоч вона плачється на свою бідність і на свого чоловіка, хоч вона й каже щодня, що їй світ зав'язав, але й досі не пішла від нього — вона ж його жінка і він за двадцять років ні разу не скинув оком на другу. Йому здалося, що може він і справді замало з нею балакав, може вона хоче домогтися його голосу.

"Одчини, жінко, це я,— сказав горянин Андрій Дюдя і устав із приспи.

"Кому я одчинятиму?" — одповів холодний, злий голос. "У мене нема чоловіка. Ідіть собі геть!"

Горянин Андрій Дюдя нерішучо оглянувся на приспу. Уже примерзало й на ранок добрий буде мороз, він був у латаній свитині й йому сильно хотілося слати. Він підійшов до вікна, зачепив рями двома пальцями, обачно, по-хазяйському вийняв їх і поклав на приспу. По тому він вліз вікном у хату й звичними вигорбинами долівки намацав путь до печі. Та перед піччю щось забілішало, як сонний спомин. Він ступнув ще раз і налетів головою на якесь залізо, якого не було в хаті, упав і Марта ще двічі вдарила його кочергою по грудях. Він звівся на ноги й штовхнув її так, що вона одлетіла на сажінь. У ту ж мить пронизливий зойк спалахнув по хаті й замовк.

Дюдя запалив сірника. Коло печі лежала Марта в сорочці, боса, лоб їй був заюшений кров'ю— вона убилася об гострий ріг печі. Дюдя засвітив лямпу, приніс води, облив голову Марті, вона звелася на лікті й дивилася на нього, мов оторопіла. Дюдя ще раз придивився до рани, розшукав чисту ганчірку, перев'язав жінці голову — їй тільки роздерло шкіру — й ліг спати.

Уранці другого дня Марта лежала на пружиннім ліжку в просторій хаті Перепічки між грамофоном і швацькою машиною марки Зінгер. На Марті була чиста сорочка з тонкого полотна, на голові вишиваний рушник, руки вона склала хрестом на грудях і коло неї метушилися Перепеччиха з дочками. На столі, новою накритому скатертиною, були крашанки й білий хліб, а поруч того йод і флакончик з якоюсь ароматичною есенцією. Заплющивши очі Й зідхаючи легко, лежала Марта і їй здавалося, що вона вже вмерла і душа їй у рай. Баби й дівчата, подоляньські а й горянські навшпиньках заходили до хати й Перепеччиха тихесенько, пошепки розповідала їм, як чоловік хотів забити Марту, та вона не далася й тоді він розпеченою кочергою випалив їй на спині: "записуйсь у колектив!".

Чимраз більше приходило бабів, чимраз трагічніший шамрив шепіт, чимраз глибше зідхала Марта й дві великі сльози покотилися їй з очей. Вона підняла руку— і всі в хаті завмерли. Дітоньки мої, голубоньки,— сказала Марта,— моліться за мене і я за вас молитимусь, щоб не

попустив господь записати вас у колектив,— і рука знову безсило впала на груди.

Ширився шепіт і йшов по селу. Подоляни йшли на шпиль і коло них збивалися купки горян, слухаючи страшних вістей. Ще тихі точилися розмови, але поде-не-де хтось лаявся в голос, а коли проходив голова, усі змовкали й дивилися вбік, не бачивши його. О дев'ятій годині ранку голова покликав міліціонера і вони пішли вдвох арештувати Андрія Дюдю.

Довго спав Андрій Дюдя тієї ночі й коли прокинувся, то побачив у хаті замість жінки голову й міліціонера Григорія.

"Здоров, Андрію! — сказав голова,— "прости мені по-друзькому, но тільки мені треба тебе арештувати. Куркульня розперезалася категорично і я не дам селу ради. Отже вдягайся й підемо в буцегарню".

Коли горянина Андрія Дюдю привели до сільради, перед ганком на вулиці він побачив підводу, на якій сидить високий, русявий, снігом припалий чоловік у замусленому кашкеті. Це й був слюсар Шарабан і коли Дюдю завели в комору при сільраді й замкнули на замок, слюсар Шарабан вибрався з воза й увійшов у сільраду.

"Товариші,— сказав слюсар Шарабан.— Я приїхав до вас, як у вас колективізація й чи куркулі не підвозять візка нашій великій справі, а конкретно, хто в вас голова сільради?"

Порадившися з головою й дізнавшись про події останнього дня, слюсар Шарабан довго розпитувавсь про Андрія Дюдю, що він за чоловік. І розпитавшися, дав слюсар Шарабан пораду: Андрія Дюдю випустити, а до Марти придивитись, чи вона на вмерті, а чи мабуть видужає.

"Боюся я, товаришу Шарабане! — сказав голова,— Як випустити його, то куркульня категорично впаде в імперіялізм, достукається до району і підірве авторитет влади. Хай би посидів трохи, поки воно вщухне, нічого йому не зробиться, а ми з району викликаємо самі доктора і вирвемо медичне лікування з кігтів озвірілої куркульні."

Але слюсар Шарабан не погодився. "Ти,— сказав слюсар Шарабан,— голово, неправильну взяв лінію і козиряєш престижем у напрямі правого ухилу. Раз чоловіка ви всі, в здоровому розумі й радившись довго, висували на голову колективу, то не можеш ти його гноїти в буцегарні, поки не з'ясував чи він жінку вбив, а чи вона просто коники показує. Давай ключа."

Коли вони одімкнули комору й випустили Андрія Дюдю на світ, він довго стояв, утопивши очі в землю, а тоді повернувся й пішов. Слюсар Шарабан був пробував із ним побалакати, та Дюдя ніби й слухав, але не сказав ні слова. Він повернув за ріжок і зник за хатами, слюсар же Шарабан, голова й душ троє з активу почали радити про критичне становище й чи викликати лікаря, чи просто готуватися до бою.

Тим часом горянин Андрій Дюдя йшов просто в поле. Уже під сонцем танув сніг і хлюпав під .чобітьми. Але на цей раз горянин Андрій Дюдя не зміг оцінити навіть сільсько-господарського значення сонця й снігу, Він невідступно думав про своє шлюбне життя про двадцятирічне подружжя. Ніколи він не думав, що жінка одштовхне його від себе. Поволі за звичним обличчям її, за тупими губами, за солом'яним волоссям, убачив він якусь систему ідей, завжди чужу, а тепер І просто ворожу. Через усе життя своє він ні разу не вдарив її, ні разу не вимовив прикрого слова. Він просто мовчав і давав їй вибалакатись і виплакатись. Тепер він ударив її. Чи треба було її бити? Кого треба бити? Чи треба бити і вбивати людей? Дюдя, як спав, ідучи. У снігові перед ним виснувалася легенда про червоноармійця.

Червоноармієць з батьком балакав у сні,

Про колгоспи спорився, про посів у весні,

Про майбутнє, про світлі прийдешні дні.

— Ви помиляєтесь, батьку, сказав червоний салдат.

Укупі сіяти, сіяти в лад

Селянських комун, незаможних бригад

У поле вийшов потужний ряд.

І батько кивав головою: так.

— Я жив дуже довго, я бачив як

Мінялась земля, зацвітав мак

Як жито й пшениця буйніше росли

На вільній, на спільній, на нашій землі,

— Мій батьку, мій друже так нащо ж ви

Явились до мене тепер, неживий?

Мій батьку, мій друже, так де ж ви були,

Коли ще жили на оцій землі?

Я хочу вас бачити, батьку мій,

У новім, у щасливім, у нашім селі

Але ви умерли, з-під ваших вій

Дві мертві, холодні сльози потекли.

Що ж ви стоїте коло мене у сні!..

Ви мертвий, ви мертвий — ви не батько мені!

— Схаменися сину, аж ось рука

Мозоляста моя, мужицька рука.

І я б до згоди з тобою дожив,

Коли б мене вночі куркуль не убив.

І все далі вперед простягалась рука,

Син за руку схопив — деревляна, суха

Не стулялась, не гнулась батьківська рука.

Червоноармієць прокинувсь пітний,

На лаві прокинувсь коло стіни.

Задеревеніла, негнучка

Приклад рушниці стискала рука.

Горянин Андрій Дюдя стояв на сніжнім пагорбі й крізь сніг він побачив землю. Це та була земля, що мала йти під колектив. Дюдя повернувся й пішов до сільради. Мовчки увійшов він у хату, голова й слюсар Шарабан теж замовкли й пробували вгадати, що він скаже.

"Так ти кажеш, Андрію, не треба посилати до району? — спитав голова.— А як же ми тут будемо з куркульнею? Уже й горян зачепило, уже й середнячки збиваються коло Перепіччиної хати".

"Голово" — сказав Андрій Дюдя; голова й слюсар Шарабан аж здригнулися, почувши його голос, наче вовік не сподівались, що він заговорить. "Голово — сказав Андрій Дюдя,— пиши мені розвід із жінкою".

Голова й слюсар Шарабан сиділи мов соляні стовпи. Потім одразу, удвох почали намовляти Андрія, щоб не робив цього, щоб підождав, хоч поки все влаштується, що він же ж двадцять років прожив із своєю жінкою в добрій злагоді, що як йому дати розвід, то куркульня без сумніву абсолютно забере гору й провалить справу колективізації. Але Андрій Дюдя мовчки стояв на своєму й не рухався з місця. Слюсар Шарабан замовк, а голова казав далі й слова його неначе розтавали, як сніг на сонці.

"Годі, голово",— сказав, кінець-кінцем, слюсар Шарабан — "Не можеш ти силувати його жити з жінкою. Чоловік не півень і не можеш ти йому підсувати курку. Двадцять років жив, а тепер жити не хоче. У гречку він не скакає, але куркульської ідеології не хоче. Посилай по Марту".

Довго й дбайливо вдягали Марту подоляни. На голові їй перемінили пов'язку, Перепеччиха найкращу свою дала сатинову кофту, спідницю нову принесено з скрині, ту, що її вдягати на Великдень. На це вдягли їй осіннє пальто Перепіччиної дочки, а позверх пальта нового натягли кожуха, вишиваного червоним І жовтим зі смушковим коміром, щоб не

замерзла мучениця, їдучи до сільради. У руки дали їй іконку святої діви Марії з непорочним сином і Перепічка добрі запріг коні. Немов свята великомучениця, піддержувана дівчатами подолянськими вийшла Марта з хати й обачно й гарненько її посаджено в сані. Чистої свіжої соломи наклав у сані Перепічка й соломою вкрито їй ноги. Поволі й побожно охристилася Марта й уклонилася низько народові.

"Голубоньки мої, братіки сизокрилі, батечки мої й ти, мати моя рідная. Викликають мене недолужну грішницю у сільраду. Не знаю я, чи витерпить серденько моє, чи вже лусне з болю. Моліться за мене богові всемогутньому й усім святим, а я, мабуть, швидко, ой швидко за вас, за всіх молитимусь".

Якась дівчина розчулилася й зойкнула вголос. Іще дехто заплакали з бабів, дивлячися на мученицю, на сумирне обличчя її, на заплющені очі, на схрещені руки.

"Не знаю, ясочки мої, безневинні пташата, що мені буде в сільраді. Може то вмисне кличуть мене, шоб віку мені вкоротити, може в кайдани мене закують і посадять у льох, щоб я там умирала, світу божого не бачивши. Розлучать мене з вами люті звірі, недолюдки й погублять мене недолугу. Не кидайте ж мене, доченьки мої, не попустіть глумитись Із грішного тіла мого, а я за вас перед святим богом молитимусь."

"Не попустимо. Не покинемо! — глухо загули подоляни і над злими басами тонко засвічувались жіночі крики. "Не покинемо!" — і вся юрба посунула за саньми.

Селом з подолу на шпиль ішла процесія. Попереду повагом вів коні сам Перепічка, на санях заплющивши очі, горілиць напівлежала Марта, баби й дівчата подолянські ішли за нею як на похорон, далі йшли всякі люди й спосеред горян непевні, а то й просто цікаві, у хвості ж поїзду йшли подолянські парубки та хазяї — лавами, як у військовім поході.

Селом проходив поїзд із подолу на шпиль. Люди з шпилю приставали до поїзду йдучи збоку, чи вливаючись у серце походу. Одчинялися вікна й столітні бабусі дивилися на поїзд і христили зморшкувате чоло, діди хмикали, стоячи коло воріт і діти гасали обіруч людського струму. І над походом бубнів шепіт про страшний плакат, випалений на спині розпеченою кочергою.

Перед сільрадою став поїзд і Марта, мов нежива увійшла в хату. Сиділи голова й слюсар Шарабан, стояв Андрій Дюдя й просто подивився їй увічі. Перепеччиха й ще одна статечна подолянка ввели Марту в кімнату.

"Ви, громадянки, вийдіть,— сказав голова.— Тут діло сімейне, а не міжнародня конференція ворожих держав".

Марта безпомічно мученицьким поглядом оглянулася на своїх мироносиць. Усі стояли, мов укопані, немов не до них казалося.

"Я ж вам сказав, громадянки, що це діло сімейне. Спитайте от у чоловіка — він бере розвід. Так що вам тут не випадає проїдатись. Ваше діло буде попереду".

Марта враз ожила. На лиці їй змінився раптом вираз, вона широко розплющила очі. "Вийдіть, голубоньки",— сказала вона до мироносиць.— "Либонь, мене тут не з'їдять одразу."

Мироносиці перекинулись оком і вийшли. Ззовні на майдані виріс гуд, хитнувся високо в повітрі, ущух і пішов ушир. Ширився гуд і дуже поволі знову ріс яснішав крізь зачинені вікна сільради.

"Так от, громадянко,— сказав слюсар Шарабан,— цей товариш, горянин Андрій Дюдя хоче з вами розлучитись."

Слюсар Шарабан устав і, ніби щось оце тільки обміркувавши, дивився Марті ввічі. Лице їй мінилося й темнішало, наче небо перед грозою. "Так що, громадянко", сказав слюсар Шарабан уже зовсім інакшим, несподівано веселим голосом "по закону він має на це право. Ось тут розпишіться", і слюсар Шарабан підсунув Марті квартальний відчит фінансової частини сільради, схопивши його швидко зі столу.

Але Марта одштовхнула руку слюсареву з папером і кинулася до чоловіка. Дюдя дивився просто крізь неї на стіну, наче її не було в кімнаті.

"Це правда, Андрію? — спитала вона сиплим голосом. Дюдя коротко кивнув головою.

"За що? — захрипіла Марта. Дюдя мовчав.— Нізащо — зовсім уже весело й любезно одповів слюсар Шарабан.— Горянин Андрій Дюдя просто не може жити з підголосками куркульских елементів. Ви розповідаєте куркульні, що він вам випалив на спині кочергою візитну карточку, щоб ви записувалися в колектив".

"Що випалив? Що ви верзете! — зойкнула Марта.— Побійтеся бога за такі ваші слова!"

"Бога вашого я зроду не боявся,— сказав слюсар Шарабан,— а втім, спитайте людей, що ви привезли сюди, що в вас випалено на спині. У вас, бачите, написано розпеченим залізом: "Записуйтесь у колектив".

"І ти, чоловіче, цьому повірив, щоб я таке про тебе говорила?"

Дюдя мовчав і спокійно дивився поверх Марти на стіну.

"Так не діждуть вони",— гукнула Марта й розпанахавши двері, вилетіла на ганок, Слюсар Шарабан схопив голову за рукава і вони вийшли вслід.

Коля Марта з'явилася мов буря на ґанку, глухий гуд стрепенувся й ураз задзвенів сотнями яскравих голосів. Юрба хитнулась, передні витягали шиї, позаду подоляни стояли нерухомо, ховаючи руку під кожухом. Десь між кожухами виблиснула сокира і зникла,

"Дякую вам" — почала Марта низьким урочистим голосом і схристивши руки уклонилася народові в пояс.— "Дякую вам, добрі люди, що ви мене недолужну й поранену в свій дім приймали. Ще дякую вам, хазяї домовиті, що ви крашанками й масличком і молочком мене, бідну, голодну частували. Ще дякую вам, що ви мене рушником, кофтою, пальтом, кожухом оцим одягали, щоб не замерзла я, осюди їхавши. Ще дякую вам, що ви коні добрі запрягали, мене в сані садовили й сюди везли, щоб я немічна по дорозі не впала. Ще дякую вам, що ви мене сюди проваджали, щоб тут не зобиджено мене від лихих людей.

А найбільше дякую вам за те, що ви від людей правди не ховали і нищечком усім про мою спину розказували!"

Перепічка пересмикнувся й знітився за спинами передніх. Мироносиці теж непомітно зникли з перед* нього пляну.

"Дивіться ж, брехуни їдовиті! — раптом на ввесь голос дико закричала Марта.— Дивіться, правдолюбці смердючі, дивіться чорні дияволи, дивіться гадюки плазовиті, дивіться кровопивці люті, дивіться буржуї прокляті, вам би тільки глумитися, звірям, з нас бідних, трудящих, дивіться ж, що в мене випалено на спині!"

Вона рвонула кожуха й ґудзики, як листя, посипалися в сніг. Вона зірвала з себе кожуха й кинула під ноги юрбі. Зверху до низу вона розпанахала пальто й воно як спідниця упало з тіла. На шмаття вона подерла сатинову кофту, обома руками схопилася за сорочку й розшматала на тілі — аж по живіт гола стала вона на сніговім ґанку перед натовпом.

Усе змовкло, чути було, як дихали люди. Якийсь парубок хихикнув у юрбі і зараз же глухий ляпас затулив йому рота. Марта повернулася до юрби голою мускулястою селянською спиною. Із задніх рядів за хати, у завулки тікали подоляни.

Тієї ж ночі кілька десятків куркулів на підводах, манівцями, втекли з села.